

Från gamla apotek¹⁾

Av med. dr *Sten von Stapelmohr*, Norrköping.

”Behöver en levande dö, i vars trädgård
salvian trives?

Männ’ det i trädgården ej emot döden
läkekonst gives?”

Så lyder i översättning av norske läkaren *I. Reichborn-Kjennerud* en av Salernodiktens många strofer från 1100-talet. Denna dikt, ”Regimen sanitatis Salerni”, var utgången från den berömda medicinska högskolan i Salerno, den lilla staden vid kusten strax söder om Neapel. Skolans blomstringstid var på 11—1200-talen och den blev föregångare till de medicinska högskolorna i Europa. Strofen ger oss en bild av växternas och örtagårdarnas betydelse för sjukdomarnas botande.

Örtagårdar för odlande av läkeväxter anlades under Medeltiden i samband med klostren. Dessa trädgårdar vårdades mycket väl och rester av dem kan ännu spåras i form av förvildade växter å de grönskande kullar, som ofta omger eller täcker klosterruinerna. Vadstena klosterträdgård, Nådendals birgittinerklosters örtagård i Finland, Øns kloster å Jylland och Tutteröns klosterträdgård i Norge är bl. a. kända och under senare tid satta i stånd.

I de äldsta lagarna i Norden kallades dessa örtagårdar gräsgård, läkegård och kvanngård. ”Kvann” är Angelica Archangelica, som sedan äldsta tider använts mot skörbjugg och senare mot pesten. Från 1385 finns uppgifter om att en Olov Ingevaldsson, kallad ”Graesgardher”, betalat en skuld till en biskop i Strengnäs, vadan det är troligt, att han odlat läkeväxter. Även å en del gods hölls örtagårdar, exempelvis å Bälteberga i Skåne.

Ytterligare en klass med medicinen — utanför kyrkans folk — sysslande personer under Medeltiden var de kringresande köpmännen, ”circumforanei”, som jämte handelsvaror även förde medikamenter. Dessa var i allmänhet tillverkade i Italien hos de s. k. ”Confectionarii”, d. v. s. verkliga apotekare, som fått sin utbildning bl. a. i Salerno. Deras efterföljare under 17- och 1800-talen var ”marskreijarna” (ty. Marktschreier = marknadsutropare), som uppträdde på marknader med bl. a. tittskåpsbilder

och prånglade ut läkemedel under ropen ”schene Rariteten”!

Apotek omnämnes i Sverige för första gången på 1400-talets mitt under namnet ”apoteksbod”. De var i allmänhet av tyskt ursprung. Sedan talas det allt mer och mer om apotek i landet. Genom Kungl. brev förbjöds 1675 och 1683 ”Medici, Chirurger, Oculister, Operatorer, Brucksnidare, Badare, Sockerbagare, Laboranter, Destillatorer och Kryddkrämare - - - at göra Apothecarna intrång medelst Medicamenters försäljande eller Bi-Apotheks hållande”. Men ännu vid 1700-talets slut fanns det trots detta kringresande medikamentsförsäljare.

År 1756 beslöt riksdagen att å många ställen i Sverige och Finland anställa särskilda trädgårdsmästare med uppgift att ha insyn över medicinalväxtodlingen. Och 1766 fick Collegium medicum i uppdrag att ”på ett möjligt sätt uppmuntra apotequarne att anlägga trädgårdar till såväl in- som utländska medicinalväxters planterande”.

Det huvudsakliga underlaget för apoteken var sålunda örtmedicinen. Men folkfantasiens mystiska tankegångar, människornas så gott som allt överflyglade tro på onda och goda makters inflytande och den sedan årtusenden djupt ligande trolldomstron och häxkulten förde med sig en blind övertygelse om nämnda makters sjukdomsalstrande och även läkande förmåga. Man skall taga boten där man fått soten och lika botar lika är två sentenser som i mycket behärskade den folkliga läkekonsten och därifrån även den legala medicinen. Arvet från föregående generationers uppfattning sitter länge kvar. Ingredienser från människan själv, från djur- och stenrikena hade fortfarande plats även i den lärda medicinen. Delar av människans egen kropp och dess utsöndringar o. s. v., djurdelar av alla slag m. m. behöll sin ställning i folkmedicinen. Och är f. ö. ännu långt ifrån ur spelet.

Var man reser på kontinenten i denna dag ser man rester av gamla apotek. Man frapperas av att det både i Tyskland, Frankrike, Schweiz, Italien, Danmark o. a. länder finns så mycket kvar av denna gamla läkedomskultur och att de så ömt vårdas som kulturhistoriska relikier. Många århundraden avspeglar sig i de gamla apoteksinredningarna. Man får till livs hela lä-

¹⁾ HEINZ STAFSKI: Från gamla apotek. Alb. Bonniers förlag, Stockholm, 1958. Pris inb. kr. 13: 50.

kekonstens utveckling, hart när, genom att bara läsa på apoteksfajansernas inskrifter och se de i taken hängande djurresterna eller gå igenom alla läkemedelslådornas textade benämningar och signaturer.

För att få en liten uppfattning om hur den gamla farmaciens ämnen tillreddes och hur de förvarades för att komma i allmänhetens och läkarnas händer har 1958 utkommit en förnämlig liten bok på Albert Bonniers förlag av *Heinz Stafski*, översatt från tyskan. Förf. är konsthistoriker och föreståndare för skulptur- och apoteksavdelningarna å Nationalmuseet i Nürnberg.

Boken håller 39 textsidor och har 68 utmärkta illustrationer efter träsnitt, handskrifter och fotografier av apoteksinteriorer. Därtill 4 vackra färgplanscher från tavlor, altare och böcker, vilka berikar innehållet. Det skildrar apotekens utveckling i Tyskland från äldsta tider och den medicinska och farmaceutiska utbildningens historia. Den talar om magiska läkemedel från växt- och djurrikerna och omnämner alkemiens roll. Man får ett kort och bra koncentrat av detta rika ämne. Det är Tyskland, Frankrike, Italien och Schweiz, som lämnat stoffet. Allt bildmaterial är från nämnda museum. Man får en stund leva i vad man själv delvis varit med om, då "seklet var ungt" och apotekshyllorna icke som nu på så många håll intagas av läkemedelsfabrikanternas originalförpackningar — den tiden, då även i Sverige ännu mediciner tillreddes och hopblandades enligt recept på apoteken själva efter farmakopeernas föreskrifter. Hyllornas medikamenter nu är dock av ett helt annat rationellare värde än de gamla extrakterna på alruna, dyvelsträck, hundexkrementer, "Koth und Urin", ormkött, mumier, hjärnskåls-extrakt från avrättade o. s. v. De var ofta förvarade i vackra keramikkärl, som prydde upp försäljningslokalen, som i övrigt hade en viss mystik lagrad över interiören. Om uppkomsten av apotekens djurnamn ur preparatens ursprung har förf. också några ord.

I boken har man en kortfattad översikt av hela den mystiska trolldomsmedicinen och dess medikamentösa ingredienser genom att, som förf. gjort, man citerat vad Shakespeare i sitt sorgespel "Macbeth" c:a 1606 har att säga. I nämnda drama från Skottlands äldsta kungahistoria tillreds av tre häxor i en skogshåla en dryck i en kittel över en eld. Jag tillägger här ur Hagbergs klassiska översättning ytterligare några rader av dramat utöver det förf. i här recenserade bok meddelat.

Sjungande höres från grottan:

"Svarta gastar och vita,
röda gastar och grå,
röd orm, röd orm, röd orm,
allt vad röras må."

Dvärgliga gestalter kommer fram och rör i kitteln. Sången ljuder (i Hallströms version):

"Tag i ring och kitteln runt,
kasta gift i, tjockt och tunnt,
padda, under jordkall sten,
dar och nätter trettioen.

Ringlad, gulfläcksörad snok,
byks och bränns uti vårt kok.
Tagelorm och grodans tår.
Bandhundstunga, fladdermushår,
huggorms gadd och ormslå klen,
ugglevinge, ödleben.
All er trollkraft nu fördubbla!
Helvetssoppa, sjuk och bubbla!
Brinn eld, bubbla kittel, bubbla!

Drakfjäll, ulvtand, kom till bruk.
Glupska hajens svalg och buk.
Mumiepulver, odörtsrot,
grävd en natt från galgens fot.

Fingret av ett nyfött barn
född i diket av ett skarn.

Kyl så av med markattsblod.
Då blir sejden stark och god!"

Här har vi ett koncentrat — både i dikt och reellt — av århundradens läketerapi ännu på 1600-talets början. Allt byggt på den vidskepliga människans demonstro från uråldriga tider. De tre häxornas trolldryck i kitteln siar om vad de skall tro komma att hända Macbeth. Ur kitteln ångor kommer en del av ingredienserna fram. Ett beväpnat huvud, ett blodigt barn och ett bränt barn stiger fram ett ögonblick ur kitteln och kommer med bud om den blivande skotska kungens öde. Detta visar tydligt hän på tron på makten av häxdryckernas innehåll. En allmänt utbredd tanke om möjligheten av dessa ingrediensers inverkan på liv och sjukdom vilar i dramat.

Bokens förf. har en bild av hur man ansåg, att reklamen för apoteken kunde göras. Ur en apotekares "annons" i en bok från Frankfurt a/M 1568 läser man:

"Ich hab in meiner Apoteckn
Viel Matery die lieblich schmeck
Zucker mit Würtzen ich confieier
Mach auch Purgatzen und Clister"

Så till slut ett annat citat i boken av en förordning från Frankfurt 1500 med principer, som är gällande ännu i denna dag:

"Fyra ting höra till ett apotek. För det första en kunnig apotekare. För det andra verkligt fina och dugliga råvaror. För det tredje att de i medicinen ingående ingredienserna tillreddes på rätt sätt. För det fjärde framställas i apoteken, att apotekaren därav blott får rimlig vinst." Principer, som numera till en del övertagits av läkemedelsfabrikerna. Men varför har ej originallets ålderdomliga form fått vara kvar?

Även om boken är en exposé över den tyska farmaciens, anger den klart tankegångarna och grunden för vår nordiska apoteksutveckling; så som den framgår ur våra egna farmakopeer och vår läkemedelshistoria. Allt så omfångsrikt och förnämligt skildrat i det svenska verket, "Läkemedelsnamn", av *Lindgren* och *Gentz* 1918—27; där i form av en rikhaltig, alfabetiskt ordnad uppslagsbok. Stafski's lilla publikation är på grund av sin välskrivna form och sin läckra utstyrsel en tjugig presentbok till den, som är eller kan bli intresserad av medicinens, allt mänskligt kulturliv omfattande historia. Redan omslaget med sina rader av apotekskeramik anger tonen i innehållet.

(Forts. fr. sid. 23)

CP-VÅRD I SÖDERMANLANDS LÄN...

LITTERATUR:

S. Ahnsjö, C. Gyllenswärd, K.-M. Herrlin, B. Naumann och Elsa Robertson: Spastikerverksamheten vid Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt. Socialmedicinsk tidskrift 1954:3:91.

Ingemar Olow och Bertil Söderling: C.M.R.-vård i landsorten. Svenska Läkartidningen 1954:51:2719 (nr 43).

Ingemar Olow och Ann-Marie Skottsberg: C.M.R.-vården i Göteborg. Socialmedicinsk tidskrift 1957:10:431.

Herbert Enell och Märta Palm. Cerebralpares-vården i ett stort Norrlandslän. Socialmedicinsk tidskrift 1958:3:103.

Ingemar Olow och Ann-Marie Skottsberg: Behovet av specialskola för barn med cerebral pares. Socialmedicinsk tidskrift 1958:3:108.

Bo Vahlquist, Bo S. V. Bille och Bengt Hagberg: Cerebralpares-vården ur regionsynpunkt. Socialmedicinsk tidskrift 1958:3:112.

SVCK:s Spastikerkommitté. Försöksverksamhet för öppen cerebral paresvård i Stockholms stad och län. Stadskollegiets utlåtanden och memorial. 1959 Nr 51.

Lärobok för

Sjuksköterskeelever

utgiven av Sophiahemmet

anpassas nu efter moderna medicinska och pedagogiska krav

I serien har hittills utkommit omarbetade upplagor av:

I. Sjuksköterskelära. Av Greta Giertz m. fl.

Inb. 10: 50

II. Anatomi och fysiologi. Av Martin Wrete.

Inb. 14: 50

IV. Invärtes medicin och tuberkulos. Av Martin Birke och Alf Westergren.

Inb. 14: —

XII. Medicinsk radiologi. Av W. Magnusson, översedd av Bengt Falk.

3: 25

"Professor Martin Wrete skriver om anatomi och fysiologi. Det är ett kunnigt och redbart arbete, och man fäster sig särskilt vid den väsentliga förbättring som illustrationsmaterialet undergått. Docenten Gunnar Birke och professor Alf Westergren skriver om invärtes medicin och tuberkulos. Även detta arbete måste man ge samma goda vitsord som det nyssnämnda, och det är en glädje att se det goda bildmaterialet."

Doktor Gustaf Myhrman i Sv. D.

SVENSKA BOKFÖRLAGET